

σία ὑπάρξαν. Ἐπὶ πλέον δὲ ἢ ὑπὸ πάντων παραδεδεγμένη ἄπειρος διαι-
ρετότης τῆς ὕλης ποιεῖ, ὥστε πᾶν σῶμα, καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον, νὰ
εἶναι ἀπείρως ἐκτατὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐστερημένον μορφῆς καὶ
σχήματος. Καὶ οἱ ὄλισται λοιπὸν ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογῶσιν ὅτι μόνον
ὁ νοῦς σχηματίζει τὴν ποικιλίαν ἐκείνην τῶν συναποτελούντων τὸν ὄρα-
τὸν κόσμον σωμάτων, ὧν ἕκαστον ὑπάρχει μόνον, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀντι-
ληπτὸν (σελ. 37).

Εἶναι δὲ τὸ ἐπιχείρημα ἰσχυρότατον καὶ κατὰ τῆς καρτεσιανῆς καὶ
ὄλιστικῆς θεωρίας τῶν εἰκόνων, νοουμένων ὡς ἀντιτύπων ἢ μορφῶν τῶν
ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐντυπουμένων πραγμάτων. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύ-
την αἱ αἰτίαι τῶν παραστάσεων ἡμῶν εἶναι ἴχνη τιᾶ καταλειπόμενα ἐν
τῷ ἐγκεφάλῳ ὑπὸ τῶν ἐξωθεν ἐντυπώσεων. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐγκέφαλον
νοοῦμεν οὐδὲν ἄλλο ἢ πρᾶγμα τι αἰσθητὸν καὶ ἐπειδὴ ὡς τοιοῦτος εἶναι
ἀμέσως παραστατὸς καὶ ἀντιληπτὸς, διὰ ταῦτα οὗτος εἶναι ἰδέα ἢ παρά-
στασις καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπάρχων μόνον ἐν τῷ νῷ. Οὕτω δὲ θὰ κατε-
λήγομεν λογικῶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, ὄντος τοῦ ἐγκεφάλου ἰδέας,
αὕτη εἶναι ἡ αἰτία πασῶν τῶν ἄλλων ἰδεῶν (2ος διάλογος Φιλονόου
καὶ Ὑλα). Καὶ ὅπως καταστήτῃ ἐκποδὸν ὁ Βερκελέϊος πᾶσαν ἀμφι-
λογίαν, δυναμένην κατὰ τινα τρόπον νὰ προσεγγίσῃ τὴν νοητικὴν ἀρχὴν
πρὸς τὴν ὄλικήν, λέγει εἰς τὸν ἑαυτοῦ Φιλόνοον (ἐν τῷ 3ῳ διαλόγῳ)
ὅτι, ὡσάκις γίνεται λόγος περὶ ἀντικειμένων ὡς ὑπαρχόντων ἐν τῷ νῷ
καὶ ἐντυπουμένων ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων, ὀφείλομεν νὰ ἐκδεχώμεθα τοῦτο
οὐχὶ κατὰ γράμμα καὶ κατὰ τὴν παχυλὴν ἔννοιαν τῶν πολλῶν, ἀλλὰ νὰ
νοῶμεν κατὰ τὴν ὀρθὴν σημασίαν, ὅτι δηλαδὴ ὁ νοῦς, ὅστις εἶναι ἀνέκ-
τατος, ἀντιλαμβάνεται καὶ κατανοεῖ αὐτὰ (3ος διάλογος).

Οὕτως ὁ Βερκελέϊος, ὠθῶν εἰς τὰ ἔσχατα ἄκρα τὰς ἀρχὰς τοῦ Λωκ-
κίου, κατεσκεύαζε θαυμαστὸν ἐπὶ συνοχῇ καὶ σαφηνείᾳ σύστημα, ὅπερ
παρέμεινεν ἔπειτα ὡς ἡ τυπικωτάτη ἔκφρασις τῆς ἐποπτικῆς ἰδεοκρα-
τίας. Πάντα τὰ γνωσιολογικὰ ἐπακολουθήματα τῆς ἐμπειρικῆς αὐτοῦ
διδασκαλίας ἐπειράθη νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ τῆς πνευματοκρατικῆς ἐννοίας,
καθ' ἣν τὰ αἰσθήματα παράγονται ἐν ἡμῖν ὑπὸ τῆς θεότητος· ἀλλ' ἡ
χαρακτηριστικωτάτη ἀποφίσις τῆς φιλοσοφικῆς ἐκδοχῆς αὐτοῦ θὰ παρα-
μείνῃ πάντοτε ἡ ἀπόφανσις καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ
ἰδρῶμεν καὶ καθορίζωμεν ἐποπτικῶς πᾶν ὅ,τι γίνεται ἐκποδὸν ἀπὸ τῆς
ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως ἡμῶν, πᾶν ὅ,τι δηλαδὴ εἶναι αὐτὸ καθ'
ἑαυτὸ γεγονὸς ἀπλῶς καὶ μόνον ἀντικειμενικόν.

Δ ε ἴ β ν ἰ τ ε ἰ ο ς .

Ἐνῷ ὁ Βερκελέϊος ἀπὸ τῶν ἐμπειρικῶν ἀρχῶν τοῦ Λωκκίου ἠρύετο
τὰ ἔσχατα ἰδεοκρατικὰ συμπεράσματα, ἕτερος μέγας ἐπιστήμων, ὁ Λεϊ.

ἐνίτιος, δι' ἄλλων ἐπιχειρημάτων ἀνεσκεύαζε τὰ τοῦ φιλοσόφου τούτου ἀντιθέτων πρὸς τὸ ἐμπειρικὸν αὐτοῦ δόγμα ἐκδοχὴν πνευματοκρατικὴν, ἣτις δὲν ἦτο πλέον ἢ τῶν καρτεσιανῶν, ἀλλὰ προσένεμεν οὐχὶ ὀλίγον μέρος εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Nouveaux essais sur l'entendement*, ὅπερ εἶναι τελεία τις συζήτησις ἐν διαλογικῇ μορφῇ παρακολουθοῦσα μετ' ἀκριθείας τὸ τοῦ Λωκίου περίφημον ἔργον, πειράται ὁ Λεϊβνίτιος νὰ σώσῃ τὸ ἐν ἡμῖν ἀρχέγονον τῶν ἰδεῶν ἐπερειδόμενος πρὸ πάντων ἐπ' αὐτῆς τῆς γνώμης τοῦ Λωκίου, καθ' ἣν ἔχομεν ἰδέας προερχομένας ἐκ τῆς διανοήσεως. «Καὶ τί ἄλλο εἶναι αὕτη», λέγει ὁ Λεϊβνίτιος, «ἢ προσοχὴ τις ἐνουῦσα ἐν ἡμῖν, ἣτις ποιεῖ, ὥστε νὰ εἴμεθα ἔμφυτοι ἐν ἡμῖν αὐτοῖς; Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν νοεῖ διαρκῶς· πολλάκις πιστεύομεν ὅτι δὲν ἔχομεν ἀντιλήψεις ἢ παραστάσεις μόνον διὰ τὸ ὅτι δὲν προσηλοῦμεν εἰς αὐτάς τὴν προσοχὴν. Οὕτω διὰ τῆς καταλήψεως ἢ προσοχῆς κατορθοῦμεν νὰνακαλύψωμεν ἐπὶ συνθέτου τινὸς κρότου τὰ ἡχητικὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται. Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ ὕπνῳ, ὅσονδήποτε βαθύς καὶ ἂν εἶναι, ἔχομεν πάντοτε συναίσθημα τι ἀσθενὲς καὶ συγκεχυμένον, καὶ πᾶς κρότος, ὅστις κατορθοῖ νὰ ἐπεγεῖρη ἡμᾶς κοιμωμένους, εἶχεν ἤδη πρότερον καταστῆ σκοτεινῶς ἀντιληπτὸς ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀρχῆς. Αὗται αἱ «μικραὶ ἀντιλήψεις» ἢ ἀντιλήψεις ἀνεπαίσθητοι εἶναι πρὸς τὴν συνείδησιν ὅ,τι τὰ ἄτομα (ἢ ἀνεπαίσθητα σώματα) εἶναι πρὸς τὴν φυσικὴν. Κατὰ τὸν νόμον τῆς συνεχείας, καθ' ὃν ἡ φύσις δὲν προχωρεῖ δι' ἄλμάτων, πᾶσα ἀντιλήψις δὲν δύναται νὰ μὴ προῦποθέτῃ προηγουμένας ἀντιλήψεις, ἐξ ὧν παράγεται, καθὼς πᾶσα κίνησις δὲν δύναται νὰ μὴ προέρχεται ἐξ ἄλλης κινήσεως (Μοναδολογία, § 23). Ἡ ψυχὴ λοιπὸν κινεῖται οὐ μόνον ὑπὸ τῶν καταληπτῶν καὶ σαφῶν ἀντιλήψεων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἀσαφῶν· ἀλλ' ἐνῷ τὸ «βούλημα» παράγεται ὑπὸ τῆς «βουλήσεως» καὶ ὑπὸ τῶν σαφῶν καὶ εὐκρινῶν ἀντιλήψεων, αἱ ἀσαφεῖς ἐκεῖναι καὶ συγκεχυμέναι ἀντιλήψεις ἀποτελοῦσι τὴν αἴσθησιν ἐκείνην τῆς «δυσθυμίας» καὶ τῆς «δυσαρεστήσεως», ἣν ὁ Λώκκιος ἀπέδιδεν εἰς μόνον τὸ συναίσθημα, καὶ παράγουσι τὴν ἐπιθυμίαν. Οὕτως ἡ ψυχὴ, ἣτις, ὡς αἱ ἄλλαι μονάδες, εἶναι προσπάθεια, ὁρμὴ, οὐδέποτε εἶναι ἀπλή τις δυνατότης, ὡς ὁ Λώκκιος παρεδέχετο ὅτι εἶναι ἐνίστη, ἀλλ' αἰετοτε τάσις πρὸς ἐνέργειαν (*Nouveaux essais*, βιβλ. II). Ἐμφυτοὶ ἄρα ἰδέαι ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ νοούμεναι μόνον ὡς διαθέσεις, περὶ ὧν αἱ αἰσθήσεις παρέχουσιν ἡμῖν τὴν εὐκαιρίαν νὰ λαμβάνωμεν εἴδησιν (αὐτ. βιβλ. I). Ἡ ψυχὴ λοιπὸν δὲν δύναται νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων ἐμπειριῶν, πολλῶ δ' ἦτον ἀπὸ τῆς γενικῆς τάξεως τῶν πραγμάτων. Διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι αἱ ψυχαὶ ἐνεργοῦσι κατὰ τοὺς νόμους τῶν τελικῶν αἰτίων διὰ τῶν ἐπιθυμιῶν, σκοπῶν καὶ μέσων, τὰ δὲ σώματα ἐνεργοῦσι κατὰ τοὺς νόμους τῶν ποιητικῶν αἰτίων ἢ κινήσεων· ἀλλ' ἐπὶ τῶν πρὸς ἀλλήλας σχε-

σεων τῶν δύο τάξεων τῶν ποιητικῶν αἰτίων καὶ τῶν τελικῶν αἰτίων ὁ-
πάρχει ἄρμονία τις ὑπὸ τῆς θεότητος προδιατεταγμένη» (Μοναδ. § 79).

Νέους ἀπεκάλυπτεν ὀρίζοντας εἰς τὴν ψυχολογίαν ἢ βαθύνους αὕτη
θεωρητικὴ ἐκδοχὴ, ἣτις διαρρηγνύουσα τὸν λίαν στενὸν κύκλον, εἰς ὃν
ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία εἶχε περιορίσει τὴν συνείδησιν, καθίστα προσέτι
ἡ δυνατὴν τὴν βαθυτέραν ἐξερεύνησιν τοῦ κόσμου τοῦ πνεύματος. Ἡ συ-
νεΐδησις κατὰ τὴν πρωτότυπον ταύτην θεωρίαν δὲν περιορίζεται εἰς πᾶν
ἕ,τι ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, ἀλλ' εἶναι τι ὅλον συνε-
χές, ὅπερ ἀπὸ τῶν σκοτεινῶν μυχῶν τῆς ψυχῆς ὑποφῶσκον ἀναβαίνει
μέχρι τῶν φωτεινοτάτων κορυφῶν τοῦ λόγου, τοῦ ἔχοντος τελείαν συνεί-
δησιν τῶν ἑαυτοῦ σκοπῶν, καθάπερ αἱ ἐνέργειαι τοῦ φυσικοῦ κόσμου
ἀναπτυσσόμεναι παραλλήλως πρὸς ἐκείνην κατὰ τινὰ νόμον προδιατε-
ταγμένης ἄρμονίας συγκροτοῦσι κόσμον κανονιζόμενον ὑπὸ τῶν νόμων
τῆς κινήσεως. Αἱ τάξεις ἀμφότεραι δεσπόζονται ὑπὸ τοῦ πανυπερτάτου
νόμου τῆς συνεχείας· τὸ ὅτι δ' ἐνεΐδε καὶ σαφῶς ἐξήγγειλεν ὁ Λεΐθνι-
τιος τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἣν ἡ κατόπιν ψυχολογία πάντοτε κάλλιον ἐπε-
κύρωσεν, εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ μέγιστη ἀξία ἢ εἰς αὐτὸν ἀνήκουσα ἐν τῇ
ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογίας. Ἐτέρα τις ὑπὸ τοῦ Λεΐθνιτίου ἐξενεχθεῖσα καὶ
ἀποδειχθεῖσα ἀρχὴ εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων καὶ χαρακτηριστικωτά-
των ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογίας. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν σχεδὸν κα-
θαρῶς νοησιαρχικὴν ἐκδοχὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Καρτεσιῦ καὶ τοῦ Λωκίου
ὑποστηρικθεῖσαν, ὑπ' ἐκείνου μὲν ἐν μορφῇ ὀρθολογικῇ, ὑπὸ τούτου δὲ
ἐν μορφῇ ἐμπειρικῇ, καθ' ἣν ἐκδοχὴν τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα ἐγκα-
τοπτρίζονται ἐν τῇ ψυχῇ ὡς ἀπλᾶ ἀντίτυπα ἢ εἰκόνες, ἀποφαίνεται οὐ-
τος ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μάλιστα πάντων «ἐνέργεια», «τάσις». Αὕτη εἶναι
ἡ δυναμικὴ ἐκδοχὴ ἀντικειμένη πρὸς τὴν στατικὴν, ἐκδοχὴ ὀλιγορη-
θεῖσα ὑπὸ τῶν ἀμέσων διαδόχων, ἣτις ὅμως ἐν ὑστέρω χρόνῳ ἔμελλε νὰ
ἔχῃ μεγάλην ροπὴν οὐ μόνον εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν βιο-
λογικὴν φιλοσοφίαν.

Ἐνῶ ἐν Γερμανίᾳ ἀνεφαίνετο οὕτω δαιμόνιος ἀντίπαλος τοῦ Λωκ-
ίου καὶ ἐν μέρει τοῦ Βερκελεΐου, ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐμ-
πειρικὴ ψυχολογία ἠκολούθουν τὴν οἰκείαν ὁδὸν ἀναπτύσσουσαι βαθμη-
δὸν καὶ ἀσφαλῶς τὰς ἀρχάς, ἀφ' ὧν εἶχον ὀρμηθῆ καὶ ἐφ' ὧν ἐστηρί-
ζοντο. Μετὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Δαβίδ Hume συνάπτεται μίᾳ τῶν σημαν-
τικωτάτων στιγμῶν ἐν τε τῇ ἱστορίᾳ τῆς κριτικῆς τῆς γνώσεως καὶ ἐν
τῇ ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογίας. Ὁρμώμενος οὕτος ἀπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι
εἶναι δυνατὴ ἔρευνα τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ὅμοια πρὸς
τὴν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἤδη γενομένην ἔρευναν τῶν νόμων τῆς φύσεως,
ἐπιλαμβάνεται, καθὼς οἱ πρὸ αὐτοῦ σοφοί, τῆς ἐξετάσεως τῆς γενέσεως
τῶν ἰδεῶν καὶ ὑποβάλλων εἰς ἔλεγχον τὰς οὐχὶ λίαν σαφεῖς περὶ τοῦ ζη-
τήματος τούτου ἐννοίας τοῦ Λωκίου κατανατᾶ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι

ὕπάρχει μεγάλη ἀπ' ἀλλήλων διαφορὰ ἐντυπώσεων καὶ εἰκόνων (ἢ αἰδεῶν): ἐκεῖνοι μὲν εἶναι ἔμφυτοι (λέγων δὲ τοῦτο νοεῖ πᾶν ὅτι εἶναι πρωτότυπον, οὐχὶ ἀντίτυπον παρηγημένον ἐκ προηγουμένων ἐντυπώσεων), αὗται δὲ, ἦτοι αἱ εἰκόνες καὶ αἱ ἰδέαι, δὲν εἶναι. "Ὅθεν αἱ «ἰδέαι» γεννῶνται ἐκ προτέρων ἐντυπώσεων. Ἀλλὰ πῶς γεννῶνται; Εἶναι φανερόν ὅτι ὕπάρχει ἀρχὴ τις συνειρμοῦ πρὸς ἀλλήλας τῶν ποικίλων ἰδεῶν ἢ νοημάτων καὶ ὅτι αὗται διαδέχονται ἀλλήλας μετὰ τινος μεθόδου ἢ κανονικότητος. Πρῶτος δὲ ὁ Hume καθορίζει τρεῖς ἀρχὰς συνειρμοῦ, ἦτοι τὴν ἀρχὴν τῆς ὁμοιότητος, τῆς συναφείας ἐν χρόνῳ ἢ ἐν τόπῳ καὶ τῆς αἰτιότητος ¹⁾. Ἡ τελευταία τῶν τριῶν τούτων, ἡ ἀρχὴ τοῦ συνδέσμου αἰτίας καὶ αποτελέσματος, εἶναι μὲν πρὸς τὴν γνῶσιν πολὺ πλείονος λόγου ἀξία ἢ αἱ δύο ἄλλαι, διότι ἐπ' αὐτῆς στηρίζομεν τὴν ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων· ἀλλ' ὄντως ἀνάγκη εἰς καθαρὰν ἐξίτησιν τῆς διανοίας, καὶ ἡ ἡμετέρα πίστις, ὅτι γεγονός τι ὀφείλει ἀναγκαίως νὰ καλουθῆσιν εἰς ἕτερον, οὐδεμίαν ἔχει βάσιν ἔξω τῆς ἰδίας ἡμῶν ἐμπειρίας, ἣτις εἶδεν αὐτὰ ἐν τῷ παρελθόντι πάντοτε οὕτω συνδεδεμένα. Οὐδεὶς τῷ ὄντι ἀναγκαῖος σύνδεσμος εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακαλυφθῆ πρὸς ἀλλήλας τῶν αἰσθητῶν ποιότητων ἢ φαινομένων καὶ τῶν ἀποκρύφων δυνάμεων· ὥστε ὁ ἡμέτερος νοῦς ἀδυνατεῖ, ἐξ ὧν γινώσκει περὶ τῆς φύσεως αὐτῶν, νὰ συναγάγῃ συμπέρασμα τι περὶ τῆς σταθερᾶς καὶ κανονικῆς συνδέσεως αὐτῶν ²⁾. Οὐδὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν ἐμπειρίαν τοῦ παρελθόντος, ἣτις περιορίζεται εἰς τινὰ ἀντικείμενα καὶ εἰς τινὰς χρονικὰς περιόδους, ἐπ' ἄλλα ἀντικείμενα καὶ εἰς μέλλοντα χρόνον. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ κύριον ζήτημα (the main question), εἰς ὃ ὁ Hume ἐπιμένει.

Ἡ ἐξίτησ ἄρα ἢ τὸ ἔθος εἶναι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ μεγάλη ἡγεμών, ἢ καθιστῶσα τὴν ἡμετέραν ἐμπειρίαν ἐπωφελεῖ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ἐμποιοῦσα τὴν ἐν τῷ μέλλοντι προσδοκίαν σειρᾶς γεγονότων ὁμοίων πρὸς τὰ ἐν τῷ παρελθόντι ἐμφανισθέντα. Χωρὶς αὐτῆς θὰ ἡγνοοῦμεν ὅλως πᾶν γεγονός μὴ ἀμέσως παρὸν εἰς τὴν μνήμην καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις, οὐδὲ θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ρυθμίσωμεν τὰ μέσα πρὸς τοὺς σκοποὺς ἢ νὰ ὑποχρεώσωμεν τὴν ἡμετέραν δύναμιν νὰ παράγῃ οἷονδὴποτε ἀποτέλεσμα. Ἡ δὲ ἐπήρχετο ἐν τινὶ χρόνῳ τὸ τέλος πάσης ἐνεργείας, ἔτι δὲ καὶ τῶν πλείστων ἐκ τῶν θεωριῶν.

¹⁾ Ἀπολύτως ἄρα ψυχολογικὴ εἶναι ἡ βάσις τῶν ἡμετέρων γνώσεων

¹⁾ An Inquiry concerning human understanding, μέρος II καὶ III. "Ἡ δὲ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης εἶπε: «διὸ καὶ τὸ ἀφεξῆς ἐπηρεῶμεν νοήσαντες ἀπὸ τοῦ νοῦ ἢ ἀλλῶν τινῶν, καὶ ἀπ' ὁμοίου ἢ ἐναντίου ἢ τοῦ ἀνεγγυῶν» (Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, 451 b 18 κἑ).

²⁾ Ἰδ. μέρος IV.

περί τῆς συνδέσεως τῶν φαινομένων, ψυχολογική δὲ εἶναι καὶ ἡ βᾶσις τῆς διαφορᾶς πλάσματος καὶ πραγματικότητος, διαφορᾶς πηγαζούσης μόνον ἐξ εἰδικοῦ τινος συναισθήματος, ἕκ τινος πίστεως, ἧτις εἶναι διάφορος τῶν ἐλευθέρων ἰνδαλμάτων τῆς φαντασίας καὶ ἔγκειται εἰς τινὰ ζωηροτέραν καὶ στερεωτέραν ἀντίληψιν ἀντικειμένου τινός, εἰς ἣν ἡ φαντασία μόνη οὐδέποτε θά ἠδύνατο νὰ φθάσῃ.

Ἄλλ' αἱ ἀρχαί, δι' ὧν ἀναπλάττομεν καὶ συνείρομεν τὰς ἰδέας, στηρίζονται ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως τῆς πραγματικότητος τῶν ἀντικειμένων. Ὑπάρχει ἄρα εἶδος τι προδιατεταγμένης ἁρμονίας τῆς πορείας τῆς φύσεως πρὸς τὴν διαδοχὴν τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν· καὶ ἂν καὶ αἱ δυνάμεις, ὑφ' ὧν ἐκείνη κυβερνᾶται, εἶναι ἡμῖν τελείως ἄγνωστοι, ὅμως τὰ ἡμέτερα νοήματα καὶ αἱ ἡμέτεροι ἀντιλήψεις μέχρι τοῦδε συνεβάδισαν ἐξ ἴσου πρὸς τὰ ἄλλα ἔργα τῆς φύσεως.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν τῆς ψυχικῆς ἕξεως ἐξετάζει ὁ Hume τὴν προσάλληλον ἀναφορὰν τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ ἡμετέρου σώματος, ὧν ἡ ἔνωσις εἶναι ἀρχὴ μυστηριώδης. Ἐχομεν ἐν πάσῃ στιγμῇ συνείδησιν ὅτι ἡ κίνησις τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀκολουθεῖ εἰς τὴν διαταγὴν τῆς ἡμετέρας βουλήσεως· ἀλλὰ τοσοῦτον ἀπέχομεν τοῦ νὰ ἔχωμεν συνείδησιν τῆς ἐνεργείας, μεθ' ἧς αὕτη ἐπιτελεῖ οὕτως ἕκτακτον ἐργασίαν, ὥστε θὰ διαφεύγῃ αὕτη πάντοτε τὴν ἐπιμελεστάτην ἡμῶν ἔρευναν ¹⁾. Φαίνονται γεγονότα συνεζευγμένα, ἀλλ' οὐχὶ ἐσωτερικῶς συνημμένα (conjoined but never connected). Ἄλλὰ μὴ ἔχοντες ἄλλας ἰδέας παρὰ τὰς ἐρχομένας εἰς ἡμᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἢ ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως ὀφείλομεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὐδεμίαν ἔχομεν ἰδέαν ἐσωτερικῆς συνδέσεως ἢ δυνάμεως καὶ ὅτι αἱ λέξεις αὗται εἶναι κεναὶ πάσης σημασίας, εἴτε γίνεται χρῆσις αὐτῶν ἐν φιλοσοφικοῖς συλλογισμοῖς εἴτε ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ. Κατὰ τὰς ἀρχὰς ταύτας λύει ὁ Hume τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ὅπερ ἀνάγει εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἀδυναμίας, ἐν ἣ διατελοῦμεν, τοῦ νὰ πράττωμεν ἀνεξαρτήτως παντὸς ἐλατηρίου. Ἐλευθερίαν δ' ὅμως ὀφείλομεν νὰ νοῶμεν δύνάμιν τοῦ πράττειν ἢ μὴ πράττειν κατὰ τοὺς διορισμοὺς τῆς ἡμετέρας βουλήσεως.

Νοῦς οὕτως εὐφυῆς πρὸς εἶδος θεωρίας, ὅπερ κάλλιον ἴσως παντὸς ἄλλου προσεγγίζει εἰς τὸν χαρακτήρα τῆς ψυχολογικῆς ἐρεῖνης, δὲν ἠδύνατο καὶ ἐν τῇ ἐμπειρικῇ παρατηρήσει τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς νὰ μὴ παράσχῃ δείγμα ἐξαισίας δεξιότητος. Καὶ τούτου ἔχομεν ἀπόδειξιν ἐν τῇ περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς ἐρεῦνῃ αὐτοῦ, ἐτι δὲ καὶ ἐν τῇ περὶ τῶν παθῶν μελέτῃ αὐτοῦ, αἵτινες ἀμφότεραι εἶναι πρωτότυπος καὶ βαθεῖα

¹⁾ Αὐτ. μέρος VII. 1

ἀνάλυσις τῶν συναισθημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Καί ἂν μὴ ἀσπαζώμεθα τὴν-
 λίαν ἀμφισβητήσιμον γνώμην τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν τὰ πάθη εἶναι ἐ-
 πιδεκτικὰ μελέτης τόσον ἀκριβοῦς, ὅσον ἀκριβῆς εἶναι ἡ μελέτη τῶν νό-
 μων τῆς κινήσεως ἢ τῆς ὀπτικῆς ἢ τῆς ὑδροστατικῆς, βέβαιον εἶναι ὅτι
 ὁ Hume ἐνέκυψε μετὰ μεγάλης πρωτοτυπίας εἰς τὰ περίπλοκα καὶ δυ-
 σχερῆ περὶ τῶν συναισθημάτων προβλήματα καὶ ἐξήνεγκε πολυτίμους
 παρατηρήσεις, ἃς ἡ ψυχολογία καὶ σήμερον ἔτι δύναται νὰ ἐπωφεληθῇ.
 Ἄξια σημειώσεως ἐνταῖς μελέταις ταύταις εἶναι ἡ σημασία, ἣν ἀποδίδει
 εἰς τὸ συναίσθημα, εἴτε ὅταν ἀνασκευάζῃ τὴν γνώμην τῶν πολλῶν, οἵ-
 τινες ἀσμενίζουσι νὰντιθέτωσι τὸν «λόγον» πρὸς τὰ πάθη ὡς τι ἰατρικὸν
 πρὸς τὴν νόσον, ἐνῶν κατὰ τὸν Hume ὁ περίφημος αὗτος «λόγος» οὐδὲν
 ἄλλο εἶναι ἢ πάθος ἥττον ταραχώδες παρὰ τὰ ἄλλα, ὅπερ τείνει εἰς
 σκοποὺς πολὺ ἀπωτέρω κειμένους καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρασύρει τὴν
 βούλησιν διὰ τινος κατωφερείας ἡδίονος καὶ ἥττον αἰσθητῆς, εἴτε ὅταν
 ἀποφαίνηται ὅτι οἱ ἔσχατοι σκοποὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων οὐδέποτε
 δύναται νὰποδεικνύωνται ὑπὸ τοῦ λόγου, ἀλλ' εἶναι ὅλως διαπεπιστευ-
 μένοι εἰς τὰ συναισθήματα καὶ τὰ πάθη τῆς ἀνθρωπότητος ἄνευ οὐδεμίας
 ἐξαρτήσεως ἀπὸ τῶν νοητικῶν δυνάμεων. ¹⁾

Hartley.

Τὸ συναίσθημα ἄλλως οἱ Ἄγγλοι ψυχολόγοι τοῦ XVIII αἰῶνος πάν-
 τες σχεδὸν ἀπέκλινον εἰς τὸ νὰ νομίζωσιν ὅτι ἔχει μεγάλην ροπὴν ἐπὶ
 τὴν βούλησιν. Ἄλλ' ἐνταῦθα διήκει διαφορὰ τις διὰ τῶν ποικίλων
 σχολῶν, εἰς ἃς οἷτοι διαιροῦνται. Τούτων οἱ εἰδικώτερον ἀσχολούμενοι
 περὶ τὴν ἔρευναν τῶν τρόπων καὶ τῶν μορφῶν, καθ' ἃς ἀναπλάττονται
 αἱ ἡμέτεραι εἰκόνας καὶ παραστάσεις, οἱ καλούμενοι συνειρμικοὶ ἢ συ-
 νείροντες, οἵτινες εἶναι οἱ φυσικοὶ διάδοχοι οἱ προάγοντες τὰς θεωρίας
 τοῦ Λωκίου καὶ τοῦ Hume, ἐπεχείρησαν μάλιστα νὰ ἐμφανίσωσι τὸν
 δεσμὸν τὸν συνάπτοντα τὸ γνωστικὸν μετὰ τοῦ συναισθηματικοῦ τῆς ἀν-
 θρωπίνης ψυχῆς. Ἐκ τῶν συνειρμικῶν ψυχολόγων τῶν χρόνων ἐκείνων
 ὁ ἀξιολογώτατος εἶναι βεβαίως ὁ Δαβίδ Hartley (1705 - 1757), οὗ τὸ
 ὄνομα εὑρίσκεται συνήθως συνδεδεμένον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογίας
 πρὸς τὸ τοῦ Hume. Ἄλλ' οἱ δύο ψυχολόγοι σφόδρα διαφέρουσιν ἀλλή-
 λων οὐ μόνον κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν σχολήν, ἣν
 ἑκάτερος ἐκπροσωπεῖ. Ἐνῶν ὁ Hume ἔφθασεν εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν
 ἑαυτοῦ θεωριῶν ἀγόμενος ὑπὸ τῆς θεωρητικῆς ὁρμῆς καὶ ὑπὸ τῆς τά-
 σεως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν παρατήρησιν, ὁ Hartley, ὡς καὶ ἄλλοι σο-

¹⁾ Inquiry concerning the principles of morals (Παράρτημα: Concerning moral sentiment.)

G. Villa—Γ. Γρατσιάτου, Ἡ σύγχρονος ψυχολογία

φοι τῶν χρόνων αὐτοῦ, ὑπέλαβεν ὅτι ἐπιτυγχάνει τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ βοηθούμενος ὑπὸ τῶν φυσικῶν καὶ βιολογικῶν ἐπιστημῶν.

Ἐνὶ ἤδη ἔτει πρότερον τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιφημοτάτου ἔργου αὐτοῦ Ἴταλός συγγραφεύς, ὁ Φραγκ. M. Zappoti, ἐν βραχείᾳ συγγραφῇ περὶ τῆς *Ἐλκτικῆς δυνάμεως τῶν ἰδεῶν* (1747) ἐπειράτο νὰ ποδείξη τὴν περὶ τοὺς τρόπους προσάλληλον ταυτότητα ἰδεῶν καὶ σώματων. Ἡ γλῶσσα, ἧς ἐποιεῖτο χρῆσιν, μᾶλλον δὲ κατάχρησιν, ἦτο ἡ τῶν φυσικῶν τὴν ὀρθοτάτην λ. χ. παρατήρησιν, ὅτι εὐκολώτερον ἀναμιμνησκόμεθα τῶν πραγμάτων, ὅταν μετ' αὐτῶν συνάπτηται ἰσχυρόν τι συναίσθημα, διετύπου ἐν τῇ ἐξῆς ἀλλοκότῳ ἅμα καὶ ἄνωφελει μορφῇ: Αἱ ἰδέαι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἶναι «μᾶλλον ἠλεκτρισμέναι». Εἰς τὰς ὑπερβολὰς ταύτας δὲν περιέπεσεν ὁ Hartley, ἀλλ' ἐν τῇ ὅλῃ αὐτοῦ ἐργασίᾳ (*Observatione on man, his frame* κτλ. 1748) κατέχεται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ διαγωνισθῇ ἐναμίλλως πρὸς τὸ κῦρος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, εἰς ὧν τὴν μεγάλην γοητείαν καὶ ἐπίδρασιν ἤρξατο τότε νὰ ὑπείκη ἡ παιδεία. Τοῦ Νεύτωνος μαθητὴν ὀνομάζει αὐτὸν ὁ υἱὸς ἐν τῇ προτασσομένη τοῦ ἔργου βιογραφίᾳ τοῦ πατρὸς, πρὸς δὲ «καὶ ὀπαδὸν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Λωκίου», ὑπαινιττόμενος τὴν ἀπόπειραν τῆς εἰς μίαν μόνην μάθησιν συγχωνεύσεως τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν σωμάτων. Ὁ Hartley διαστέλλει τὰς δύο ἀρχὰς τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος καὶ ἀποκλίνει πρὸς τὴν παραδοχὴν (ἐν τῇ περὶ τῶν ἀναφορῶν αὐτῶν διατυπωμένη ὑπ' αὐτοῦ θεωρητικῇ συνθέσει) τρίτης τινὸς ἀρχῆς οὐχὶ λίαν σαφοῦς, σκοπὸν ἐχούσης νὰ συνδέσῃ αὐτάς. Καλεῖ «αἰσθήματα» πάντας ἐκείνους τοὺς τρόπους τοῦ αἰσθάνεσθαι «feelings», οἵτινες προέρχονται ἐκ τῶν ἐξωθεν ἐντυπώσεων, καὶ «ἰδέας» τοὺς ἀφ' ἑαυτῶν προκύπτοντας ἐν τῇ ἡμετέρῳ πνεύματι, αἵτινες πάλιν διαιροῦνται εἰς «ἰδέας αἰσθημάτων», ἐὰν ὁμοιάζωσι πρὸς τὰ αἰσθήματα, καὶ εἰς «ἰδέας νοητικὰς», ἐὰν προκύπτωσιν ἀπὸ τοῦ συνδυασμοῦ τούτων, ἦτοι τῶν πρώτων στοιχείων τοῦ ψυχικοῦ βίου. Οὐχὶ λίαν εὐστοχος φαίνεται ἡμῖν ἡ ὑπ' αὐτοῦ γινομένη κατάταξις τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν λυπῶν ἕνεκα τῆς ἀκαταλλήλου καὶ ἀτάκτου μορφῆς αὐτῆς· ἀλλὰ τὸν βαθὺν ψυχολόγον, τὸν ἀληθῶς προάγοντα τὸ ἔργον τοῦ Λωκίου, βλέπει τις κυρίως ἐν τῷ ἔργῳ τῷ ὑπ' αὐτοῦ προτυνευομένῳ εἰς τὴν βούλησιν, ἧτις κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ αἰτία τῶν ἐνεργημάτων τῆς μνήμης, τῆς φαντασίας καὶ τῆς κινήσεως. Μέρος I, εἰσαγωγή).

Ἀλλὰ μεγίστην σπουδὴν καὶ ἐπιμέλειαν καταβάλλει ὁ Hartley, ὅπως ἀναπτύξῃ τὴν περὶ τῶν παλμῶν περίφημον αὐτοῦ διδασκαλίαν ἐν σχέσει πρὸς τὸν συνειρμὸν τῶν ἰδεῶν, ἣν λέγει ὅτι ἐπενόησεν ὀρμώμενος ἀπὸ τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Λωκίου. Περὶ αὐτῆς πραγματεύεται ἐν ὅλῃ τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ ἔργου. Τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς κινήσεως ἄμεσον ὄργανον εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ ἀκριβέστερον ἡ λευκὴ τοῦτου

οὐσία, ὥστε πρὸς πᾶσαν εἰς αὐτὴν ἐπιγινομένην μεταβολὴν ἀντιστοιχεῖ μεταβολὴ ἐν ταῖς ἡμετέραις ἰδέαις καὶ τᾶνάπαλιν. Τὰ ἐξωτερικὰ λοιπὸν ἀντικείμενα ἐντυπούμενα ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων παράγουσι πρῶτον μὲν ἐν τοῖς νεύροις, εἶτα δ' ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ παλμοὺς τῶν ἀπειροστημορίων τῆς λευκῆς οὐσίας, οἵτινες κατὰ τὴν "Ὀπτικὴν τοῦ Νεύτωνος μεταδίδονται καὶ διατηροῦνται οἱ μὲν ὑπὸ τοῦ αἰθέρος, οἱ δὲ ὑπὸ τῆς ὁμοιομορφίας, συνεχείας καὶ μαλακότητος, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ἐνεργητικῶν δυνάμεων τῆς μυελώδους οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου, τοῦ νωτιαίου μυελοῦ καὶ τῶν νεύρων. Ὁ Hartley ἐν ταῖς πορίσμασι τῶν προτάσεων τούτων (τὸ ἔργον εἶναι συντεταγμένον ἐν μορφῇ μαθηματικῇ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ κατὰ τὰς ἐπιστημονικὰς προτιμήσεις τοῦ συγγραφέως) διεξέρχεται διὰ μακρῶν τὰ ἐπὶ μέρους, ἅπερ κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἀντιδιαστέλλουσι τοὺς παλμοὺς καὶ τὰ αἰσθήματα.

Διὰ τινὸς λοιπὸν ἐνοράσεως, ἣτις φαίνεται ἐπικυρουμένη ὑπὸ τῆς νεωτέρας φυσιολογίας, ἀποφαίνεται ὁ Hartley ὅτι ἡ ἀληθὴς ἔδρα τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς ἢ τοῦ *sensorium* εἶναι ὁ ἐγκέφαλος, πάντα δὲ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος εἶναι τὰ κινητήρια αὐτῆς ὄργανα. Πολλὴν σπουδαιότητα ἀποδίδει εἰς τὸν αἰθέρα ὡς αἰτίαν αἰσθήματος καὶ ἄλλων φοινομένων, ἀλλὰ λέγων τοῦτο δὲν θέλει νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἐπιδεκτικὴ αἰσθήματος. Ἐτι δὲ καὶ τὰ συναισθήματα ἡδονῆς καὶ λύπης συναρμόζονται πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν παλμῶν· καὶ ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς ἐκφέρει πολλὰς ὀρθὰς ψυχολογικὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν συναισθημάτων ἐπιχειρῶν νὰ ποδείξῃ τὴν συγγένειαν ἡδονῆς καὶ λύπης, αἵτινες μόνον κατὰ βαθμὸν διαφέρουσιν. Εὐνόητον δὲ εἶναι ὅτι ἡ σπουδαιότης ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας ἀναφέρεται εἰς τὸν συνειρμὸν τῶν ἰδεῶν.

Πρὸς τὰ ἔχνη ἢ «ἰδέας αἰσθημάτων», καταλειπομένας ἐν τῷ νῷ ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων», ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ μυελώδει οὐσίᾳ διάθεσις τις πρὸς παραγωγὴν μικροτέρων παλμῶν, καλουμένων ὑπὸ τοῦ Hartley *vibratiuncles and miniatures*. Πρὸς τὸν νόμον τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν, καθ' ὃν αἰσθημάτα τινὰ Α, Β, Γ. . . συνδεθέντα πολλάκις πρὸς ἄλληλα προκτώμεναι τηλικαύτην ροπὴν ἐπὶ τῶν ἀντιστοίχων ἰδεῶν α, β, γ. . ., ὥστε ἕκαστον τῶν αἰσθημάτων Α, ὅταν ἐνεργῇ μόνον, θὰ εἶναι ἰκανὸν νὰ ἐξεγείρῃ ἐν τῷ νῷ τὰς β, γ. . ., ἀνταποκρίνεται τελείως ἰσοδύναμός τις νόμος ἀναφερόμενος εἰς τοὺς πρῶτους καὶ εἰς τοὺς μικροτέρους παλμοὺς ἢ «*miniatures*». Ἡ αὐτὴ ἀντιστοιχία πραγματοποιεῖται ἐν τῇ μεταμορφώσει τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν εἰς συνθέτους διὰ τοῦ συνειρμοῦ. Καὶ περὶ τῆς ἐκουσίας μυϊκῆς κινήσεως εἰκάζει ὁ Hartley παραπλησίαν ἐξήγησιν καθισταμένην πιθανὴν ὑπὸ τοῦ φαινομένου τῆς μυϊκῆς συστολῆς, ἣτις φαίνεται ὅτι ἐπιτελεῖται διὰ λεπτῶν παλμῶν. Ἀλλὰ τὸ ἄξιον σημειώσεως ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων εἶναι ἡ συνείρουσα ἀρχή, ἣν ὁ Hartley ἐπιζητεῖ νὰ καθιδρύσῃ ἐν τῇ προσαλλήλῳ σχέσει τῆς ἡδονῆς καὶ

της λύπης και της κινήσεως, ἥτις χρησιμεύει νὰ διατηρῆ ἐκείνην καὶ νὰ-
 πείρηγ ταύτην. Εἰς ἅπασαν ταύτην τὴν θεωρίαν δεικνύει ὁ Haultuy το-
 σαύτην πίστιν, ὥστε νὰ νομίξη ἐπὶ τέλους δυνατὸν νὰνακαλύφῃ ἐκ τῆς
 «φύσεως τῶν παλμικῶν κινήσεων τὸν λόγον, δι' ὃν αἱ ἰδέαι αἰσθημάτων
 τινος εἶναι ζωηρότεραι καὶ εὐκρινέστεραι τῶν ἰδεῶν ἄλλου τινὸς αἰσθη-
 ματος» (I, σελ. 64). Τῷ ὄντι ἐφαρμόζει αὐτὴν εἰς τὰς ποικίλας τάξεις
 αἰσθημάτων (ἐν οἷς διαστέλλει τὴν γενικὴν αἰσθησιν ἀπὸ τῶν εἰδικῶν
 αἰσθημάτων), τῶν θυμικῶν διαθέσεων, τῆς μνήμης, τῆς φαντασίας, προ-
 σποιῶν οὕτως εἰς τὴν ἑαυτοῦ πραγματείαν τὸν χαρακτῆρα αὐστηροῦ καὶ
 ἀπηρτισμένου συστήματος. Τιθεμένων δὲ πάντων τούτων τῶν γεγονότων
 τοῦ ψυχικοῦ βίου εἰς σχέσιν ἐξαρτήσεως πρὸς τὸ φαινόμενον τῶν ἐγκε-
 φαλικῶν παλμῶν, ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἐμφανίζεται κατ' ἀνάγκην
 μειωμένη, καίτοι ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ συμβιδῶσῃ αὐτὴν πρὸς τὸν
 μηχανισμόν τῆς ἡμετέρας φύσεως (πρβλ. τὸ συμπέρ. τοῦ I τόμ. καὶ
 τὴν XV πρότασιν τοῦ III).

Οἱ Γάλλοι ὕλισται.

Ἦτο ἄλλως αὕτη, ὡς ἤδη ἐρρήθη, ἡ τάσις τῶν πλείστων ἐκ τῶν
 κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους φιλοσοφούντων, μάλιστα δὲ ἐν Ἀγγλίᾳ
 καὶ Γαλλίᾳ. Ἐν δὲ τῇ Γερμανίᾳ, ἐνθα ὁ Οὐόλφιος βαδίζων ἐπὶ τὰ
 ἔχνη τοῦ Λεϊβνιτίου εἶχεν ἐκπονήσει ψυχολογίαν πνευματοκρατικοῦ
 χαρακτῆρος, αἱ φυσιολογικαὶ αὗται ἰδέαι οὐδέποτε ἔλαβον μεγάλην ἐπι-
 δοσιν. Ἄλλ' ἡ Γαλλία ἐμφανίζει κατὰ τὸν XVIII αἰῶνα ἐξαιρετὸν ἄν-
 θησιν ἐργασιῶν, αἵτινες δὲν ἔχουσι μὲν, ἀληθῶς εἰπεῖν, μεγάλην τινὰ
 φιλοσοφικὴν βαθύτητα, ἀλλ' εἰς ἀντάλλαγμα διαπρέπουσιν ἐπὶ σαφηνείᾳ
 καὶ ἀπλότητι ἐννοιῶν. Ἐκ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἀσπαστὴ παρὰ τοῖς
 πολλοῖς ὑπῆρξε κατὰ τοὺς χρόνους αὐτῆς ἡ τοῦ Lamettrie: I, homme
 machine (1748), ἥτις εἶναι ἀξία μνήμης οὐχὶ διὰ τὸ ἀγοραῖον τοῦ ἀ-
 φελοῦς αὐτῆς ὕλισμοῦ (λέγεται λ. χ. ἐν αὐτῇ: «ἡ νόησις εἶναι ἰδιότης
 τῆς ὀργανικῆς ὕλης, καθὼς ὁ ἠλεκτρισμός, ἡ κινητικὴ δύναμις, τὸ ἀδια-
 χώρητον, ἡ ἔκτασις» κτλ.), ἀλλὰ διὰ τὰ κατὰ παραγωγὴν συμπερά-
 σματα, ἅτινα ὁ συγγραφεὺς συνῆγεν ἀπὸ τῆς περὶ τοῦ αὐτοματισμοῦ τῶν
 ζῶων καρτεσιανῆς διδασκαλίας. Διὰ ταύτην τὴν «μεγάλην ἀλήθειαν», ὅτι
 δηλαδὴ τὰ ζῶα εἶναι μηχαναί, ὁ Lamettrie εἶναι πρόθυμος νὰ συγχιω-
 ρήσῃ τῷ Καρτεσίῳ ἅπασας τὰς πλάνας αὐτοῦ καὶ μάλιστα νὰ συγχιω-
 ρήσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ κατὰ τῶν «μικρῶν ἐκείνων φιλοσόφων, οἵτινες εἶναι
 κακοὶ πίθηκοι τοῦ Λωκίου» διότι ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτῃ εὕρισκει τὴν
 ῥίζαν τῆς ἑαυτοῦ θεωρίας, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι
 ἢ σύνολον ὀργανωμένων κινήσεων.

Ἦττον ἀπλοῖκοί, ἂν μὴ πολλῶν βαθύτεροι, εἶναι ὁ D'Holbach, συγ-

γραφειὸς τοῦ *Système de la nature* (1770), καὶ ὁ Ἑλβέτιος, γράψας δύο ἔργα μεγάλως κατὰ τοὺς χρόνους αὐτῶν ἐπαινεθέντα (*De l'esprit*, 1761, καὶ *De l'homme, de ces facultés intellectuelles et de son éducation*, 1773). Καὶ ὁ D'Holbach πρὸςθεύει ὅτι ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος εἶναι κυρίως ἀποτέλεσμα τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ· δι' ὃ καὶ ὁ συγγραφεὺς οὗτος προσπαθεῖ πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα νάναγάγῃ εἰς τοὺς νόμους τῆς κινήσεως ταυτίζων κατὰ λίαν περιεργον τρόπον «τὰς κινήσεις τῆς συμπαθείας καὶ ἀντιπαθείας πρὸς τὰς τῆς ἔλξεως καὶ ὥσεως». Καταπολεμεῖ λοιπὸν ὡς καθαρὸν γέννημα τῆς φαντασίας τὴν ἔννοιαν τοῦ πνεύματος, διότι τὸ διακρίνειν τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ διακρίνειν τὸν ἐγκέφαλον ἀπ' αὐτοῦ τοῦτου τοῦ ἐγκεφάλου. Ἄλλ' ὅμως συγκατατίθεται εἰς ψυχολογικὴν τινὰ ἐξήγησιν τῶν ἐντυπνευθῆτων γεγονότων παράγων πάσας τὰς νοητικὰς δυνάμεις ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως, καίτοι ἀνάγει κατόπιν τὴν βούλησιν εἰς ἀπλὴν τινὰ ἀλλοίωσιν τοῦ ἐγκεφάλου, δι' ἧς οὗτος διατίθεται πρὸς ἐνέργειαν.

Ἦτον ἴσως ὀλοκρατικὸς τῶν ὁμοχρόνων αὐτοῦ, καίπερ ἀκολουθῶν τὴν φυσιολογικὴν σχολὴν, εἶναι ὁ Ἰωάννης Β. Ροβινέτος, συγγραφεὺς βιβλίου *De la nature* (1763), ἐνθα διεξοδικῶς ἐξετάζονται, ἐν τμήματι ἐπιγραφομένῃ «φυσικὴ τοῦ πνεύματος», τὰ σπουδαιότατα προβλήματα τῆς ψυχολογίας. Ὑποστηρίζει κατ' οὐσίαν τὴν καρτεσιανὴν δυϊστικὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαλλήλου ἐπιδράσεως πνεύματος καὶ σώματος, ἅτινα ἀναπτύσσονται ταυτοχρόνως. Ἄλλ' εἰς τὸν δυϊσμὸν αὐτοῦ τοῦτον προσάπτει ὁ Ροβινέτος χαρακτηρὰ φυσιολογικόν, ὅστις ἀπομακρύνει αὐτὸν σφόδρα ἀπὸ τῆς καρτεσιανῆς πνευματοκρατίας: τῇ ὄντι τῶν κυριωτάτων γεγονότων τῆς συνειδήσεως τὴν ἐξήγησιν ἀναζητεῖ εἰς φυσιολογικὰ γεγονότα διδάσκων νά προσνέμωμεν εἰς ταῦτα πρωτεύουσαν δυνάμιν ἐν τῇ ψυχολογικῇ λειτουργίᾳ.

Ἀξιολογώτερος τῶν ἄρτι μνημονευθέντων ψυχολόγων τοῦτων εἶναι ὁ Ἑλβέτιος (1715 - 1771), ὅστις πρᾶχῶρει εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν μέρος πολὺ μείζον ἢ οἱ δύο προειρημένοι ὁμοεθνεῖς αὐτοῦ. Ἀνάγων πάσας τὰς ψυχικὰς ἐργασίας εἰς τὸ αἶσθημα ἀπονέμει μεγίστην σημασίαν εἰς τὸ διαφέρον καὶ κυριώτερον εἰς τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς λύπας, αἵτινες συνιστῶσι κατ' αὐτὸν τὴν ἀγνοουμένην ἀρχὴν πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἡ θεωρία αὕτη, ἣτις εἶναι ἡ τοῦ Λωκκίου θεωρία εἰς ὑπερβολὴν ἀνεπτυγμένη, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς ἀξιολόγους παρατηρήσεις, αἵτινες ὑπομιμνήσκουσί πως τὰς ὑπὸ τινῶν νεωτέρων συγγραφέων περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος γενομένας. Ἄλλως δὲ ἡ ψυχολογία αὐτοῦ εἶναι ὅ,τι ἀπλούστατον δύναται τις νά νοήσῃ καὶ δυνατὸν νά συνοψισθῇ εἰς ταύτην τὴν φράσιν: «τὸ πνεῦμα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἄθροισμα ἰδεῶν καὶ νέων

συνδυασμῶν», ἐν ἣ ἐπιστεύετο τότε ὅτι συγκεφαλαιούται ἅπανα ἡ ἐμπειρική ἐπιστήμη τῆς ψυχῆς.

Κ ο ν δ ι λ λ ἄ κ .

Οἱ δύο μέγιστοι Γάλλοι ψυχολόγοι τοῦ XVIII αἰῶνος εἶναι ἀναμφιστόλως ὁ Κονδιλλάκ (1715-1780) καὶ ὁ Βοννέτος. Ἡ φήμη αὐτῶν ἐξήλθεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἔξω τῶν ἑρίων τῆς χώρας καὶ τοῦ αἰῶνος αὐτῶν καὶ περὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ μακρὸν χρόνον διετηρήθησαν ζωηραὶ αἰ συζητήσεις καὶ οἱ πολεμικοὶ ἀγῶνες περὶ τῆς γενικῆς ἐκδοχῆς τῆς συνειδήσεως. Τὸ ἔργον τοῦ Κονδιλλάκ *Traité des sensations* (1754) καὶ τὸ τοῦ Βοννέτου *Essai analytique sur les facultés de l'âme* (1760) εἶναι ἴσως τὰ σημαντικώτατα, ἅτινα ἀνεφάνησαν ἐν τῇ αἰσθησιοκρατικῇ σχολῇ μετὰ τὴν *Πραγματείαν* τοῦ Λωκίου. Ἀνατρέχων ὁ Κονδιλλάκ εἰς τὴν περίφημον ὑπόθεσιν τοῦ ἀγάλματος, ὕπερ προσηκτώμενον συνεχῶς τὰς διαφόρους τάξεις τῶν αἰσθημάτων ἐμφυχοῦται κατ' ὀλίγον μέχρι τῆς πραγματικότητος τῆς συγκεκριμένης ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἀναπτύσσει μετὰ θαυμασίας ἐναργείας καὶ ἐκτάκτου διαλεκτικῆς δυνάμεως τὴν οἰκείαν ψυχολογικὴν ἐκδοχὴν. Ἐν γένει μὲν ἔχεται στερρῶς τῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν τοῦ Λωκίου, ἀλλὰ διαφωνεῖ πρὸς τούτον διὰ τὴν ἐλάττονα σπουδαιότητα, ἣν ἀποδίδει εἰς τὸ ἐνεργητικὸν καὶ βουλευτικὸν στοιχεῖον τῆς ψυχῆς. Παραδέχεται μὲν ὅτι τῆς ψυχῆς αἱ δυνάμεις εἶναι πᾶσαι ἐγκλεισμέναι ἐν τῇ αἰσθήματι : τὸ ὅτι ἀναμνησκόμεθα, συγκρίνομεν, κρίνομεν κτλ. εἶναι τῇ ὄντι οὐδὲν ἄλλο ἢ τρόποι τοῦ «προσέχειν»· τὸ ὅτι ἔχομεν πάθη, ἀγαπῶμεν, μισοῦμεν, βουλόμεθα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τρόποι τοῦ ἐπιθυμεῖν· ἐπιθυμεῖν δὲ καὶ προσέχειν ἔλκουσι τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ αἰσθάνεσθαι. Ἀλλ' ὅμως παραδέχεται (καὶ ἐν τούτῳ δίσταται σφόδρα πρὸς τοὺς ἄλλους ὁμοθετοῦς αὐτοῦ αἰσθησιοκρατικοὺς) ὅτι τὰ αἰσθήματα δὲν εἶναι αὐτὰ αἱ ποιότητες τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ μόνον ἀλλοιώσεις τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Ἀλλὰ τοῦ Κονδιλλάκ ἡ ψυχολογικὴ δεξιότης γίνεται καταφανεστέρα κυρίως ἐν τῇ ἐρεσύνῃ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀναφέρομεν τὰ αἰσθήματα εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ σχηματίζομεν τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰς πολυπλοκωτέρας ἐννοίας, οἷον τὰς ἐννοίας τῆς ἐκτάσεως καὶ διαρκείας. Εἰς τὴν ἀφήν ὁ Κονδιλλάκ ἀποδίδει πρωτεύουσαν δυνάμιν ἐν τῇ κτήσει τῶν ἀντιλήψεων τῆς στερεότητος, ἀντιστάσεως, μορφῆς καὶ ἐκτάσεως. Ἐρστοχωτάτη εἶναι λ. χ. ἡ ἀνάλυσις τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῶν κινήσεων καὶ ἡ τῆς συγχωνεύσεως τῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων μετὰ τῶν ἀπτικῶν· ἀξιολογώταται πάντως εἶναι αἱ παρατηρήσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ συναισθήματος ἐκείνου, ὅπερ καλεῖ *θεμελιῶδες* καὶ ἀρχέγονον, προκύπτον ἐκ τῆς ἀμβλυβαίας ἐπενεργείας τῶν ποικίλων μερῶν τοῦ σώματος. Ἡ ἀποψις αὕτη,

ἥτις κατόπιν ἔμελλε σφόδρα νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον ἴσως παρὰ τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος συγγραφῆι, ὅστις ταυτίζει τὸ τοιοῦτον σωματικὸν συναίσθημα μετὰ τοῦ συναισθήματος τοῦ οἰκείου ἐγῶ. "Ἐτερον δέ τι πολλοῦ λόγου ἄξιον, ὅπερ διακρίνει τὸν Κονδιλλάκ ἀπὸ τῶν ἄλλων αἰσθησιοκρατικῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, εἶναι τὸ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀναπτύσσονται καὶ συνδυάζονται πρὸς ἄλληλα τὰ αἰσθήματα· εἶναι ὁ τρόπος οὗτος οὐχὶ μηχανικὸς, ἀλλ' ἀποτέλεσμα δύο δραστηκωτάτων στοιχείων· τούτων τὸ μὲν εἶδος τι ἀνακλάσεως ἢ ἐπιστροφῆς τῆς ψυχῆς εἰς ἑαυτήν, δι' ἧς παραβάλλει πρὸς ἄλληλα καὶ κρίνει τὰ αἰσθήματα, τὸ δὲ εἶναι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη, αἵτινες κινῶσι πάσας τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τοῖς αἰσθήμασιν ὑπάρχει τῷ ὄντι ὅλη τις σειρά κρίσεων μᾶλλον ἢ ἴστων συνειδητῶν ¹⁾. Καὶ ἐπὶ τῶν συναισθημάτων ὁ Κονδιλλάκ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς μνήμης, διήκουσα δὲ διὰ ποικίλων φάσεων δύναται ἐν μεγάλῃ βαθμῇ ἐντάσεως νὰ ἀγάγῃ εἰς τὴν λύπην καὶ ἡ λύπη εἰς αὐτὸν τὸν ὀλεθρον τῆς ὑπάρξεως· ἀποδεικνύει προσέτι ὅτι ἡδονὴ καὶ λύπη ἀποτελοῦσι τὸν νόμον, καθ' ὃν ἀναπτύσσεται τὸ σπέρμα παντός, ὅπερ αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις παράγουσιν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, λέγει ὁ Κονδιλλάκ, δύναται νὰ καλῆται ἄλλοτε ἄλλως, ἀρχὴ τῆς ἀνάγκης, τῆς ἐκπλήξεως κτλ., ἀλλὰ κατὰ βάθος εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, διότι πάντοτε ἐλαυνόμεθα ὑπὸ τῆς λύπης καὶ τῆς ἡδονῆς. Ἀπὸ τῆς ἐνώσεως τῶν δύο τούτων συντελεστῶν (κρίσεως καὶ συναισθήματος) πηγάζει ἡ αἴσθησις τῆς διαρκείας, ἥτις δὲν δίδεται ἡμῖν μόνον ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν νῦν ἐντυπώσεων καὶ τῶν ἐξ ἀναμνήσεως ἐντυπώσεων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν ἐντυπώσεων τούτων, ἥτις προσάπτει εἰς τὴν τοιαύτην αἴσθησιν χαρρακτῆρα ὑποκειμενικὸν καὶ σχετικόν.

Καλλίστας παρατηρήσεις ἐκφέρει ὁ Κονδιλλάκ εἰς ἅπαν τοῦτο τὸ μέρος τῆς ψυχολογίας· ἀλλὰ μὴ θέλων νὰ παραδεχθῆ αὐτόνομον ἐνεργητικὴν ἀρχὴν καταντᾷ νὰ θεωρῆ τὸ ἐγῶ «συλλογὴν τῶν παρόντων καὶ τῶν ἀναμνηστικῶν αἰσθημάτων», ἥτις φράσις παρέμεινεν ὕστερον περιθρύλητος καὶ ἐφείλκυσε κατὰ τοῦ Κονδιλλάκ φόγους ὑπερβολικοὺς καὶ ἀδίκους παρ' ἐκείνων, οἵτινες περιοριζόμενοι εἰς αὐτὴν δὲν ἐξήτασαν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως τούτου. Τὸ δὲ πάλιν ἐμπειρικὸν αὐτοῦ δόγμα ἀπαγορεύει εἰς αὐτὸν τὴν ἔρευναν τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν τοῦ εἶναι, τῆς οὐσίας, τῆς ὑποστάσεως, τῆς αἰωνιότητος κτλ., αἵτινες κατ' αὐτὸν «εἶναι φαντάσματα ψῆλαφητὰ μόνον ὑπὸ τῆς ἀφῆς τῶν φιλοσόφων». Αἱ καλούμεναι νοητικαὶ ἰδέαι ἀποσπώμεναι ἀπὸ

¹⁾ Τοῦτο ἔκρινε κατόπιν ὡς τὸ ὀρθότατον ὑπὸ τοῦ Κονδιλλάκ εἰρημένον ὁ Rosmini (Psychologia, 1, 35).

Ε.Π. της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

τῶν αἰσθημάτων, ὧν δὲν διαφέρουσιν οὐσιωδῶς, ἐξαφανίζονται ὡς ἀπατηλὰ ἰνδάλματα τῆς φαντασίας.

Β ο ν ν έ τ ο ς .

Ἄλλοιον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ ἐκ Γενεύης φυσιολόγου Καρόλου Βοννέτου ¹⁾ (1720 - 1793), ὅπερ ἐν τισιν ὑπομιμνήσκει τὸ τοῦ Hartley καὶ μάλιστα ἐν τῇ διηγεκεί σπουδῇ τοῦ νὰ διαλευκάνη τὴν πρὸς ἄλληλα στενὴν ἀναφορὰν τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ μέρους τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ φαίνεται μὲν ἤττον δογματικὸς καὶ μᾶλλον περισκεμμένος τοῦ Ἄγγλου ψυχολόγου καὶ περὶ τινῶν ἐκ τῶν δυσχερεστάτων προβλημάτων δὲν ἀποτολμᾷ νὰναρρίψη ἰδίας αὐτοῦ ὑποθέσεις, ἀλλ' ὅμως τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶναι ὄφρασμένον ἐπὶ μεταφυσικῶν ἀρχῶν οὐχ ἤττον ἀμφισβητησίμων ἢ αἱ ἀρχαὶ αἱ διέπουσαι τὴν ψυχολογίαν τοῦ Hartley. Αἱ γενικαὶ φιλοσοφικαὶ προτάσεις αὐτοῦ ἀναμιμνήσκουσιν ἡμᾶς τὴν δυνέουσαν θεωρίαν τοῦ Καρτεσιῦ. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς ὕλικῆς φύσεως, οὐχὶ μέρος ταύτης, καὶ ἀμφοτέραι πρέπει νὰ νοῶνται ὡς ἀπόλυτοι πραγματικότητες. Πρεσβεύει λοιπὸν τὴν διπλὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, συγκειμένην ἐξ αὐλοῦ καὶ ἐκ σωματικῆς οὐσίας, προσέτι δὲ τὴν ἀπλότητα καὶ τὸ ἀμερές τῆς ψυχῆς, ἧτις εἶναι ἱκανὴ νὰ παράγη ὠρισμένα ἀποτελέσματα ἐπὶ τοῦ σώματος· ἀλλ' ὅμως δηλοῖ ὅτι ἀγνοεῖ τὸν τρόπον τῆς ἐνώσεως ταύτης. Διαφερόμενος πρὸς τὸν Κονδιλλάκ, οὐ ὅμως ἀποδέχεται τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγάλματος, διδάσκει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία ἔχουσα τὴν ἱκανότητα τοῦ νοεῖν, ἧπερ ἱκανότης ἀποτελεῖ ἐν μέρει τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Ἄλλως δὲ συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Κονδιλλάκ ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα, ἧτις ὀφείλει νὰπονέμηται εἰς τὰ ἡδέα καὶ λυπηρὰ συναισθήματα, εἰς ἃ κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἀναπτύξεως ἐπικολουθοῦσιν ἢ ἐπιθυμία καὶ ἢ προσοχή, ἅτινα πάντα συναποτελοῦσι μετὰ τῶν αἰσθημάτων σύνολον ἢ κύκλον ἀποκαλύπτοντα τὴν πραγματικὴν ἐπιπλοκὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Τὰ παρακολουθοῦντα τὴν συνείδησιν φυσικὰ φαινόμενα θεωρεῖ ὁ συγγραφεὺς τοσοῦτον λόγου ἄξια, ὥστε τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, καίπερ ἄντικρυς πολέμιος ὢν τοῦ ὕλισμοῦ, θέλει νὰ εὑρῇ τὴν αἰτίαν εἰς τὴν «κίνησιν», ὡς τὸ μόνον «γεγονός», ὅπερ δύναται νὰ γνωσθῇ, καὶ ἐγκαταλείπων τὴν συνήθη αὐτῷ εὐλάβειαν καὶ περίσκεψιν τοῦ ἀληθοῦς ἐπιστήμονος ἐκτρέπεται εἰς ὑποθέσεις λίαν ἀμφισβητησίμους περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν αὕτη ἐπιτελεῖται ἐπὶ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἰνῶν.

¹⁾ Ὁ Βοννέτος ἤδη τῷ 1754 εἶχεν ἐκδώσει ἀνωνύμως ἐν Λονδίῳ : *Essai de psychologie, ou considérations sur les opérations de l'âme, sur l'habitude et sur l'éducation aux quelles on a ajouté des principes philosophiques sur les causes premières et sur son effet.*

Σπεύδει δ' ὅμως νὰ δηλώσῃ ὅτι λέγων ταῦτα δὲν ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἀνάπλασις τῶν ἰδεῶν ἐπέρχεται δι' ἐνεργείας τῶν φυσικῶν μέσων, ἅτινα θεωρεῖ μόνον ὡς συντελεστικά εἰς αὐτήν. Περισπούδαστος διὰ τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν πρὸς τινὰς νεωτέρας θεωρίας συγγένειαν εἶναι ἡ ἐργασία αὐτοῦ περὶ τινὸς θεωρίας τῆς ἀναμνήσεως καὶ τῆς ἔξεως, δι' ἧς πειράται νὰ ποδείξῃ τὴν βιολογικὴν ἀρχὴν τῶν γεγονότων τούτων, ἅτινα, πρὶν ἐμφανισθῶσιν ὡς ἐργασίαι τῆς ψυχῆς, ὑπάρχουσι ἤδη προετχηματισμένα ἐν τῇ αὐθορμητικῇ καὶ ἐμφύτῳ ἐνεργείᾳ τῶν ὀργάνων. Αἰσθάνεται μὲν ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ μόνον τὸ σῶμα ποιεῖ αὐτὴν νὰ αἰσθάνηται, διότι ἡ ψυχὴ εἶναι δυνάμις, ἢ μόνον τὸ σῶμα μετατρέπεται εἰς πράξιν· εἶναι δὲ αὕτη μία τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ Βοννέτου. Φυσιολόγος ὢν πρότερον μᾶλλον ἢ ψυχολόγος, ἀναζητεῖ ἄλλας ἀναφορὰς πρὸς ἄλληλα τῶν ψυχικῶν γεγονότων καὶ τῶν γενικῶν βιολογικῶν φαινομένων· οὕτω λ.χ. ἡ λύπη ἔργον ἔχει νὰ εἰδοποιῇ τὸ ἄτομον περὶ τοῦ κινδύνου τοῦ οἰκείου ὀλέθρου. Ἄλλ' ὁ περὶ οὗ πρόκειται φυσιολόγος καὶ ψυχολόγος κατέχεται πρὸ πάντων ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς παραλληλίας τῶν δύο σειρῶν, ψυχικῆς καὶ φυσικῆς : οὕτως ἡ προσοχή, θεωρουμένη ἀπὸ τοῦ καθαρῶς ψυχικοῦ αὐτῆς μέρους, εἶναι ἀλλοίωσις τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς· ἀπὸ δὲ τοῦ ψυχοφυσικοῦ μέρους εἶναι ἄσκησις τις τῆς κινητηρίου δυνάμεως τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῶν ἰνῶν τοῦ ἐγκεφάλου. Ὁδηγούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τούτων ὁμοιοτάς νοητικὰς δυνάμεις πρὸς τὰς φυσικὰς, οὐ ἕνεκα πάσα αἰσθήσις ἔχει τὴν ἑαυτῆς μηχανικὴν, τὴν ἑαυτῆς ἐνέργειαν, τὴν ἑαυτῆς σκοπὸν. Ἄλλ' αἱ ἀντιστοιχίαι αὗται πόρρω ἀπέχουσι ἀπὸ τοῦ νὰ προσποιήσωσιν εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἐκδοχὴν αὐτοῦ τὸν μηχανικὸν ἐκείνον χαρακτήρα, ὅστις ὑπῆρχεν ἐν τῇ τάσει τῶν χρόνων ἐκείνων· διότι ὁ Βοννέτος ἀποδίδει μεγίστην σπουδαιότητα εἰς τὴν ἐνεργητικὴν ἀρχὴν τῆς βουλήσεως, ἧς ὑποστηρίζει τὴν τελείαν αὐτονομίαν ἐρμηνεύων δι' αὐτῆς τὴν φύσιν τῶν παθῶν καὶ μάλιστα τὴν προσοχὴν, ἧτις εἶναι τὸ μᾶλλον παντὸς ἄλλου πρόδηλον καὶ χαρακτηριστικὸν νοητικὸν γεγονός.

Οἱ Σκῶτοι.

Παρὰ τὴν τροπὴν ταύτην τῆς νοήσεως, ἧς ὁ χαρακτήρ εἶναι μᾶλλον ἢ ἥτερον φυσιολογικός, ἄλλη τις ὁρμωμένη ἐξ ἀρχῶν ἐντελῶς διαφόρων προέκυψεν ἐν ἄκρᾳ τινὶ γωνίᾳ τῶν ἀγγλικῶν χωρῶν, ἐν Σκωτίᾳ, ἐνθα φυσικὴ τις γάσις πνευματοκρατικὴ καὶ θρησκευτικὴ, συνδεδεμένη ἄμ.χ. μετ' ὀξέος ἐν τῇ πράξει παρατηρητικοῦ πνεύματος, προδιέθετε πρὸς τινὰ ἴδιον καὶ πρωτότυπον τρόπον θεωρητικῆς ἐρεῦνης. Ἄλλὰ τῆς τροπῆς ταύτης προηγῆθη φιλοσοφικὴ τις κίνησις καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐνθα ἀρχομένου ἤδη τοῦ XVIII αἰῶνος ὁ Shaftesbury μετὰ σαφοῦς ἰδεοκρατικῆς κλίσεως, προερχομένης ἐξ ἐπιδράσεως τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἐν

βιβλίω περὶ τῶν χαρακτηρισμάτων, ἐθίμων καὶ δοξασιῶν τῶν ἀνθρώπων (1712) εἶχεν ἀναζητήσει τὴν βάσιν τῆς ἠθικῆς ἐν τινὶ συναισθήματι¹⁾ συγγενεῖ πρὸς τὸ καλαισθητικόν. Καὶ ὀλίγον ὕστερον ὁ Hutcheson, ἀκολουθῶν, ὡς ὁ Shaftesbury, τὴν ἀρχαίαν ἠθικὴν, ἐπίστευεν ὅτι εὐρίσκει τὴν ρίζαν τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς ἐν συναισθήματι ἀμέσως ἐμπνεομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὀνομαστότερον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Ἀδάμ Σμίθ, *The theory of moral sentiments* (1759), περιέχον πολλάς ὀξείας παρατηρήσεις περὶ τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων, ἐκτεθημένους ἐν μορφῇ εὐκόλῃ καὶ τερπνῇ, καὶ τεινούσας νάποδείξωσιν ὅτι κρηπίς τῆς ἠθικῆς εἶναι τὸ συναισθηματὸς τῆς συμπάθειας. Ἀλλὰ εἰς πάντας τούτους τοὺς «συναισθηματικούς», Ἀγγλους καὶ Σκώτους, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὸν Ρουσσώ, τὸν ἐν Γαλλίᾳ εὐφραδέστατον καὶ πρωτότυπον ἀντιπρόσωπον τῆς σχολῆς ταύτης, δὲν εὐρίσκομεν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὴν τάξιν ἐκείνην καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐρεύνης, αἵτινες ἦσαν ἀπαραίτητοι εἰς ἐπιστημονικὴν πραγματείαν. Οἱ ἀληθεῖς φιλοσοφικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς παρ' Ἀγγλοῖς ἐμπειρικῆς καὶ πνευματοκρατικῆς σχολῆς εἶναι οἱ δύο Σκῶται, Θωμᾶς Reid (1710 - 1796) καὶ Dugald Stewart (1753 - 1828). Τοῦ Reid τὰ δύο ἔργα (*Inquiry into the human understanding on the principles of common sense*, 1764, καὶ *Essay on the faculties of human mind*, 1785) εἶναι ἡ γνησιωτάτη καὶ ἅμα ἡ μάλιστα εὐτακτος καὶ εὐκόσμος ἔκφασις τῆς θεωρητικῆς ταύτης τάσεως, ἣν ὁ Stewart κατόπιν διεσάφησε καὶ ἐν μέρει διεπλάτυνε καὶ διώρθωσε. Πρὸς τὴν βαθμηδὸν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀπὸ τοῦ Λωκκίου μέχρι τοῦ Hume ἐμπεδωθεῖσαν γνώμην, ἣτις ἔλαβε τὴν τελευταίαν αὐτῆς μορφήν ἐν τῇ ὑποκειμενικῇ ἰδεοκρατίᾳ τοῦ Βερκελείου, ἀντισχυρίζεται ὁ Reid μετ' ἀπολότου βεβαιότητος καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ «κοινοῦ νοῦ», ὅτι τὰ πράγματα οὐδόλως εἶναι «ποιότητες» τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ὑπάρχουσιν ὄντως τοιαῦτα, οἷα ὑμῖν φαίνονται. Ὑπαρξίν δ' οὐχ ἥτιον πραγματικὴν ἔχει καὶ τὸ πνεῦμα κεκτημένον πάσας τὰς ιδιότητας τὰς ἀποδοθείσας αὐτῷ πάντοτε ὑπὸ τῶν πνευματοκρατικῶν φιλοσόφων. Ἀλλ' ἵνα δυνηθῇ νά ἰσχυρισθῇ ὅτι ὑπάρχει πνεῦμα, ἔχον τὴν δύναμιν τοῦ νάντιλαμβάνηται τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ὁ Reid παραδεχόμενος ὅτι τὰ αἰσθήματα ὑπάρχουσιν ἀντικειμενικῶς ἐν τοῖς πράγμασιν (I, 66) ἀναγκάζεται νά ποιῆται διαστολήν (καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀπόδειξις εἶναι κατ' ἀνάγκην τεχνητῇ) τοῦ αἰσθήματος, καθ' ὅσον ἔχει ὑπαρξίν ἀντικειμενικὴν καὶ καθ' ὅσον εἶναι καθαρὸν ἐνέργημα τοῦ νοῦ. Ὁ κριτικὸς αὐτοῦ ἔλεγχος στρέφεται φυσικῶς τῷ λόγῳ κατὰ τοῦ Hume, τοῦ ἐπισημοτάτου καὶ συστηματικωτάτου ἐκ τῶν «φαινομεναλογικῶν», καὶ

1) Πρὸς. F. Thilly-Γραταιάτου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἠθικὴν, σελ. 80 κ. ε.

ἀποκροῖ αὐτοῦ πάσας τὰς γνώμας ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ πίστις, ἡ κρίσις, ἡ γνώσις οὐδὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς συγκρίσεως, ἀλλ' ἄμεσα δεδομένα τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς δὲν εἶναι ἄθροισμα αἰσθημάτων, ἀλλὰ πραγματικὴ οὐσία αἰσθανομένη, ἣτις δύναται νὰ γινώσκῃ ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα εἰς ἑαυτὴν διὰ τινος πράξεως ἐσωτερικῆς ἀντανακλάσεως.

Ἐτι μᾶλλον πεπεισμένος περὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ἐμφύτων ἀρχῶν ἐμφανίζεται ὁ Dugald Stewart (Elements of the Philosophy of human Mind, 1792-1827), θερμὸς θαυμαστὴς τοῦ ἑαυτοῦ διδασκάλου Reid, ὃν ἐν πάσῃ στιγμῇ σφόδρα ἐγκωμιάζει, ἔχων διανοίαν ἀναλυτικώτεραν τούτου, πρὸς δὲ καὶ συγγραφεὺς λεπτὸς καὶ περισπούδαστος. Διαφωνῶν πρὸς τὸν Hartley καὶ Reid πρὸςβεύει τὴν ἐπέμβασιν τῆς ἀρχικῆς βουλήσεως εἰς τὰς καθ' ἑξῆς πράξεις, μάλιστα δ' ἐξαιρεῖ τὴν σπουδαιότητα τῆς προσοχῆς, ἣν μετὰ πολλῆς εὐστοχίας ἐξετάζει. Οὕτως ἡ ἀντίληψις δὲν εἶναι κατὰ τὸν Stewart ἄλλο τι ἢ σειρά ἐνεργημάτων προσοχῆς συνεχομένων ὑπὸ τῆς μνήμης, ἥς ἄνευ δὲν θὰ ἦτο αὕτη δυνατή. Καὶ ἐνῷ οἱ ἐμπειρικοὶ εἶχον ἐξετάσει σχεδὸν μόνον τὸν ἀθόρμητον συνειρμόν, ὁ Stewart ἐπιδεικνύει ἅπασαν τὴν ποικιλίαν καὶ τὸν πλοῦτον τῶν συνειρμῶν ἐκείνων τῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἐπιτελοῦνται διὰ τῆς βουλήσεως (I, σελ. 219 κέ.), παραθέτων πολλὰ παραδείγματα ἐκ τῆς ποιητικῆς δημιουργίας. Οὐδεὶς ψυχολόγος οὐδέποτε ἴσως ἐφιλοχώρησε καὶ ἐνέκυψεν εἰς τοσαύτας καὶ τόσον λεπτὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς ροπῆς, ἣν ἀσκεῖ ὁ συνειρμὸς τῶν πραστώσεων ἐπὶ τὰς νοητικὰς καὶ ἐνεργητικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι δὲ πλείστου λόγου ἄξια πᾶσι αὐτοῦ αἱ παρατηρήσεις περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος, μάλιστα δὲ ἐν σχέσει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν αἰσθητικὴν.

Ἀξία σημειώσεως παρὰ τοῖς δύο τούτοις φιλοσόφοις εἶναι ἡ ἐπιτυχὴς σύζευξις δύο τάσεων, αἵτινες φαίνονται ὅτι ἀποκλείουσιν ἀλλήλας: τῆς τάσεως πρὸς τὴν δογματικὴν ἀπόφασιν ἀρχῶν οὐχὶ διὰ τῆς τοῦ λόγου ἐνεργείας συντηγμένων, ἀλλ' ἄμεσως πεπορισμένων ἀπὸ τῆς πίστεως τοῦ ἰσχυροῦ κοινοῦ νοῦ, καὶ τῆς τάσεως πρὸς τὴν ἀναλυτικὴν ἐξέτασιν τῶν ψυχολογικῶν γεγονότων. Εἶναι δὲ ἐπιστημονικῶς ἀξιολογώταται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης αἱ περὶ τῆς ὀπτικῆς ἀντιλήψεως ἐρευνᾶι τοῦ Reid (τομ. I τοῦ Inquiry, σελ. 172 - 302), ἡ διεξοδικωτάτη ἴσως ἐργασία μετὰ τὴν περίφημον πραγματείαν τοῦ Βερκελείου, καὶ ἐν τῇ ἀναγνώσει ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν συγγραφέων πανταχοῦ σχεδὸν εἰρήσκομεν παρατηρήσεις πρωτοτυπωτάτας, ἐμφαινοῦσας ψυχολογικὴν ἐνόρασιν ἐκ τῶν βαθυτάτων καὶ εὐστοχωτάτων.